

Többszólamú lelkek harmóniája

Trencsényi Balázs: A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 757 oldal; Balázs Trencsényi: The Politics of "National Character". A study in interwar East European thought. Routledge, London – New York, 2011. 227 oldal

2011-ben jelent meg Trencsényi Balázs fiatal eszmetörténész *A nép lelke* című könyve, *Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában* alcímmel, de meglehetősen visszhangtalan maradt itthon. Trencsényi, aki *A politika nyelvei* című munkája révén új eszmetörténeti programot hirdetett meg, most egy évtizeden átívelő hosszú és fáradtságtól nem mentes, de alapos kutatásának megérett gyümölcseként megírta első grandiózus monográfiáját a kelet-európai nemzetkarakterológiai vitákról. A szerző a kelet-európai identitási vitákkal a hajdani legenda *Láthatatlan Kollégium* diákjaként (1992–1997) kezdett el foglalkozni. Az Argumentum Kiadó és a Bibó István Szellemi Műhely közös kiadványának tizennegyedik darabjaként adták ki a Közép-Európai Egyetem eszmetörténészenek első magyar nyelven megjelent monográfiáját.

A kötet a szerző 1992 és 2011 között folyóiratokban és szerkesztett munkákban publikált diskurzustörténeti esszéit és tanulmányait tartalmazza bővített és jelentősen átdolgozott formában, melyekből tökéletesen kirajzolódik fő tudományos és elemzési koncepciójának architektúrája. Az összehasonlító eszmetörténeti analízis a Kelet-Európában kibontakozó nemzetkarakterológiai vitákat tárgyalja több mint hétszáz oldalon keresztül. *A nép lelke* megítélésem szerint a két világháború között lezajlott nemzetkarakterológiai viták iránt érdeklődő tágabb olvasóközönség figyelmére is igényt

tarthat, mivel a könyvben sorakozó gondolatgazdag, bár egyúttal helyenként kétségkívül meglehetősen elvont esettanulmányok érdekfeszítő, vélhetően továbbra is sokakat foglalkoztató témát járnak körül és mutatnak be következetesen új megvilágításban. Trencsényi könyve a magyar politikai eszmetörténeti szakirodalomban igen nagy űrt kíván betölteni. Minőségi, magas színvonalú, jó kritikai kommentár e munka, nem rest tabukat dönteni, vitába elegendni az itthon és a nemzetközi szakirodalomban folytatott nemzeti identitásdiskurzus mód-szereivel, megközelítéseivel.

A politika nyelvei című munka metodológiai rendszerének elemeit továbbgondolta a három nemzetre kivetített nemzetkarakterológia fogalom-történetéről szóló művében, így ezzel sikerült tovább gyarapítani az „új eszmetörténeti” út által lerakott kontextualista elemzési stratégiájának koncepcióját. Iránymutatónak szánt munkájával olyan építmény alapjait kívánja lerakni a szerző, melynek gránittömbjeit a rendelkezésre álló fontosabb művek képezik, melyeken keresztül közelebb férközhetünk a politikai cselekvők és történelemképzetük politikai nyelveinek megértéséhez. Trencsényi könyvében a cambridge-i politikai eszmetörténészek közül John Greville Agard Pocock eszmetörténeti értelmezését vélhetjük felfedezni. *A nép lelke* egyrészt a Magyarországon kevésbé és sokszor inkább csak elméleti szövegekből ismert politikai diskurzustörténet pocockianus változatának kezdeményező alkalmazása, és mint ilyen az egyik első effajta magyar nyelvű empirikus monográfia. Nyugodtan állíthatjuk, hogy hiánypótló mű született. Pocock szerint a legfontosabb feladat egy eszmetörténész számára az, hogy a megvitatott és kimondott gondolatok elemzésének szentelje a legnagyobb figyelmet, amit a „politikai dis-

kurzus történeteként” határoz meg, és különféle politikai nyelveket azonosít. Trencsényire Pocock mellett inspirálóan hatottak a német, a francia és angol–amerikai eszmetörténeti iskolák módszertani programjai.

A könyv öt nagyobb fejezetre tagolódik, amelyek közül az első (*Bevezetés*) körvonalazza Trencsényi munkájának értelmezési keretét. A második fejezet („*A történelem réműlete*”. *A nemzeti sajátosság és történetiség problémája a román politikai kultúrában*) bemutatja a román nemzetkarakterológiai politikai nyelvet elbeszélők közötti egyezéseket és különbségeket, majd továbbfűzi gondolamenetét, de immáron a magyar nemzeti karakter vonásait tárgyalva, ami a harmadik nagy fejezetet (*Historicismus és népiség. A magyar karakterdiskurzus dilemmái*) tölti meg tartalommal. Végül, de nem utolsósorban a Balkán felé veszi irányát, és a bolgár nemzetkarakter jelentésváltozásainak történetét írja le utolsó előtti fejezetében (*A bolgár néplélek bűvárai*). Az utolsó fejezetben összefoglalja kutatásának eredményét, és végső megállapításokat tesz.

A második nagy fejezet arról szól, miképpen lehet nyomon követni a romániai identitásdiskurzusok különböző kulturális konfigurációit krizeológiai kontextusban. Trencsényi meggyőződése szerint a kontextualizmus használható eszköze lehet a kelet-közép-európai kultúrák kutatásának, ha figyelmünket az egyes iskolák hasonlóságaira és eltéréseire fordítjuk, így megalapozván az ezekkel párbeszédet folytatni képes, de a helyi térben érzékeny, szükségképpen eklektikus módszertani ajánlatunkat. Kitérő példája ennek a junimista politikai nyelvet elbeszélők narratív történelemképe.

A junimista diskurzus legfontosabb fogalma a nemzeti hagyomány volt. A nemzeti hagyomány megteremtéséhez a népművészetből és a költészetből merítettek azért, hogy egy olyan nemzeti tudománynak tegyék le az alapjait, amely összhangban áll a román történelemmel és nyelvvel egyaránt. Erre a gondolatra épült fel a junimista poli-

tikai nyelv nemzeti hagyomány konstrukciója. Trencsényi megállapítja, hogy a junimista politikai nyelvet beszélők akaratával ellentétben a pozitivistá filozófia értelmezési kerete átfordult a politika etnicizálására. Nagyon jól kimutatható ez Vasile Conta (1845–1882) szellemi hagyatékán keresztül, aki létrehozta az első román földről származó modern filozófiai rendszert, ami miatt a marxista filozófiatörténészek nagyra tartották. A junimista nemzetértelmezésben azonban benne rejtett az antiliberális radikalizáció lehetősége is. Mindez jól nyomon követhető a „nemzeti költő” és politikai újságíró, Mihai Eminescu (1850–1889) műveiben. A két világháború közötti román nacionalizmus új nemzedéke nemcsak saját profétáját látta Eminescuban, hanem a románság lényegéről alkotott elképzeléseiket is azonosították Eminescu nézeteivel. (112–126. old.)

Az organicista evolúciós diskurzus és az etnonacionalizmus junimisták általi áttörése az 1860–1870-es években a románok nemzeti liberalizmus ellen intézett kihívásában gyökerezett. Az egységes nacionalizmus századvégi szószólói azonban új hivatkozásokot is bevettek ideológiai szótárukba. A Junimea-kör institucionalizmusával szemben az új nemzeti ideológia a kultúrát tekintette a nemzeti lét legfőbb megnyilvánulásának. Az ideológiai átalakulás jól megfigyelhető Alexandru Dimitrie Xenopol (1847–1920) történész és politikai teoretikus munkáiban, melyek a junimista paradigma és az új „kulturális nacionalista” diskurzus közötti kapocsnak tekinthetők. Trencsényi úgy véli, Xenopol az első román publicisták között volt, akik a „nemzeti kultúrát” kulcsszóként használták a „nemzeti sajátosság” kontextusában. (127. old.) A történeti folyamattal szemben a „természet” jelent meg a közösség alapjaként, a fejlődést pedig nem mint külső/történeti, hanem mint belső/önreflexív folyamatot fogták fel. Mindent egybevetve, a két világháború között a szimbolikus és materiális forrásokért folyó, egyre élesebb versenyben sokszor az

általában az autochtonista retorikához kapcsolódott nemzeti karakterre és nemzeti sajátosságra való utalással legitimálták a modernista–nyugatos álláspontot. (202. old.) A magyar olvasó számára a legtöbb intellektuális izgalmat kétségkívül e nagyobb fejezet nyújtja.

Az első világháború után Romániában a historicista diskurzus egyre inkább kikerült a nemzeti önreprezentáció fő vérkeringéséből, míg Magyarországon a diskurzus jóval alkalmazkodóbbnak bizonyult, ugyanis a magyar „politikai nemzet” diszkurzív tradíciója az ősi alkotmányosság, valamint az ezer éves intézményi folytonosság képzete révén is dinamikát adott hozzá. Az intézményes historicizmus nyelvezetét szervező politikai nemzet és az államiság (vagyis a nemzeti identitásdiskurzus 19. század végi kulcsfogalmainak) fúziója Magyarországon is alapjaiban kérdőjeleződött meg, elsősorban a Monarchia összeomlása, az 1918–1919-es forradalmak, valamint „Szent István-i állam” szétesése okozta sokk hatására. Ezekben az ideológiai konstrukciókban a „nemzeti lényeg” normatív eszméjének kialakítása iránt megmutatkozó erőteljes igényt fedezhetünk föl.

Trencsényi megállapítja, hogy míg „Kölcesey az újjáéledés lehetőségét a »nemzeti irodalmi« kánonba helyezte, Széchenyi a »nemzeti szociabilitásra« összpontosított, mint ami a nemzet felbomlásának veszélye nélkül alapot adhatna a nyugat-európai civilizációs eredmények beépítéséhez”. (313. old.) Ezek az események aláásták a történelmi folytonosságra épülő politikai retorikát, és szükségszerűvé tették a nemzeti diskurzusnak az új helyzethez igazodó újrafogalmazását. A megrázkódtatást követő évek szellemi termésében a nemzeti identitás diskurzusának újrafogalmazásában két fontosabb minta ismerhető fel. Az egyik a Monarchiabeli berendezkedés bizonyos elemeinek nosztalgikus felmagasztalása, illetve a történelmi folytonosság megtörése nyomán bűnbak keresése, míg a másik a homogén etnikai–nemzetállam diskurzusa.

Itt egy kritikai észrevételt kell tennem: Trencsényi hosszasan taglalja Szekfű Gyula (1883–1955) történettudományi munkásságának legjelentősebb, „kanonikussá” vált műveit, nem említi meg azonban Pethő Sándor (1885–1940) nevét a hivatkozásai között, holott e recenzió írójának meggyőződése, hogy Pethő gondolatainak is helyet lehetett volna szorítani e grandiózus vállalkozás berkein belül. Történelemszemléletére nagy hatással volt ugyan Szekfű, de úgy, hogy Szekfű Gyulára is, ha nem is akkora súllyal, de hatást gyakorolt Pethő. Kiváló példa erre a *Kossuth, a publicista* című tanulmány, amelyet 1911-ben publikált Pethő a *Politikai arcképek* című munkájában.

Trencsényi *A politika nyelvei* című munkájában annak a Bibó Istvánnak a munkásságát is tárgyalta, aki ebben a művében is kiemelt szerepet játszik. Szerzőnk megkísérli kimutatni, hogy miképpen tett kísérletet Bibó a politikai romantika meghaladására. Ezzel összefüggésben egyik fontos észrevétele az, hogy „Bibó harmincas–negyvenes években írt esszéiben végigkövethetjük az esszencialista alkat-diskurzus összeomlásának folyamatát”. (464. old.)

A magyar és a román esethez hasonlóan 1918 után a modernista konszenzus Bulgáriában is megrendült, és az ottani elit szintén megkísérelte kidolgozni a maga válaszát az európai társadalmi–kulturális válságra. Az 1920-as évek új nemzedéke elutasította a történelmi vonatkoztatási pontok hagyományos rendszerét, és az eredetileg pozitivistá gyökerű néplélektani fogalmi keretet próbálta továbbfejleszteni. A nemzeti mitológia megalkotására törekvő legfontosabb bolgár szerzők a geográfiai tér transzcendenciájába fűzték narratívájukat. A leghatásosabb, bár meglehetősen egyedi észjárású gondolkodók, Janko Janev (1900–1945) és Najden (1890–1970) olyan sajátos bolgár nemzeti ontológia konstruálására tettek kísérletet, amely a Balkán civilizációs sajátosságaiba ágyazódott. A nemzeti ontológia azokban nem vált uralkodó beszédmóddá a bolgár kultúrában, hirdetői pedig nem értek el

olyan szimbolikus pozíciókat, mint román kollégáik az 1930-as években. Az 1940-es évek elején a „hivatalos nacionalizmus” képviselői továbbra is ragaszkodtak a historicista narratívához, noha ők is hangsúlyozták a bolgár történelem geopolitikai beágyazottságát.

Trencsényi kutatásának alapvető kérdése, az hogy jóllehet az „európai” elemek szinte azonosak voltak, a kelet-közép-európai elitek nagymértékben eltérő válasszokat adtak a kihívásokra. A legfontosabb tanulság: nincs értelme egyetlen „legfőbb” ok után kutatni, hanem számos egymással összefüggő tényezőt kell fölismernünk, amelyek különböző kontextusokban eltérő súllyal esnek latba. A közös európai vonatkoztatási rendszer részei, az alapvető elemek bizonyos mértékig mindegyik kontextusban jelen vannak, de kölcsönhatásban állnak a helyi diszkurzív hagyományokkal. Éppen ezért nem írhatjuk le megfelelő módon a három szóban forgó kontextust, ha csupán egymásra vonatkoztathatjuk őket, mivel az átalakulás meghatározó folyamatai

általában nem horizontálisak. Ehelyett olyan összetett vonatkoztatás modellre van szükségünk, amely ezeket a kontextusokat közös nyugat-európai forrásaikhoz kapcsolja, ugyanakkor tekintetbe veszi, a regionális közegük – sokszor mimetikus versengés formájában – szintén alakították őket. Trencsényi Balázs pocockiánus szintézise kontextualista megközelítésmódja révén kiemelt helyet érdemel a magyar és nemzetközi nemzetkarakterológiai szakirodalomban. Nagyszerű olvasmány mindazok számára, akik behatóbban szeretnének megismerkedni régióink nemzetkarakterológiai vitáival, és fogékonyak a nehéz eszmetörténeti kérdések befogadására.

„Vannak könyvek – mondta Francis Bacon –, amelyeket falni kell, vannak, amelyeket ízlelni kell, s van néhány olyan könyv is, amit jól meg kell rágni és meg kell emészteni.” Trencsényi könyve ez utóbbiak közé tartozik.

SZABÓ GÁBOR